

Danuta Lalak*

Krytyczne zdarzenia życiowe jako przedmiot badań – perspektywa biegu życia oraz studiów nad doświadczeniem biograficznym

Critical Life Events As a Subject of Research – the Perspective of the Life Course and Studies of Biographical Experience

Abstract: The subject of consideration is biography perceived as a source of knowledge about a person, his life and environment, and educational and development potential. The structure of considerations on biography includes such theoretical categories as turning points, status changes, crises, transgressions and identity transformations. I present two research perspectives – life course research (objective perspective, quantitative research), strictly sociological, and qualitative research focused on individual biographical experience (subjective perspective, qualitative research) with an emphasis on self-development, overcoming crises, and education. I present the process of life change based on a case study of a domestic violence victim. I use selected aspects of the analysis taken from Gabriele Rosenthal (*Erlebte und erzählte Lebensgeschichte*, Frankfurt/New York, 1995), such as: turning points important from the point of view of developmental psychology, status transitions, interpretation points, i.e. important turning points, understood as reconstructions/reinterpretations of the past, present and future.

* Danuta Lalak (ORCID: 0000-0002-4218-6371) – dr hab., prof. UW, pracuje na Wydziale Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji na Uniwersytecie Warszawskim; kontakt: tel. 605065236.

To sum up, it is not the crisis events themselves that cause change, rather they trigger the process of change behind which there are many subjective factors. These factors and their experiential nature are of particular value. The analytical process is based on their extraction and interpretation. The research procedures used, both those grounded in existing practices and those used ad hoc by the researcher, can be flexible and take into account any unusual phenomena and events that may appear in the research field.

Keywords: biography, biographical research, turning points, crisis events, life course research, biographical experience, status passages, interpretive points.

Studia nad biografią wraz z rozwojem ich interdyscyplinarności, przedmiotowego zróżnicowania oraz wzbogaceniem perspektyw metodologicznych przynależą obecnie do głównego nurtu badań społecznych i edukacyjnych. Transformacja z obszaru hagiografii, opracowań *stricte* historycznych oraz literackich do uznania w naukach społecznych jest efektem zmiany społecznej związanej z indywidualizacją, a tym samym przeniesieniem mechanizmów kontroli z regulatorów zewnętrznych na wewnętrzne. Symptomatic of this change in social research was the breakthrough antipositivist¹, in the consequence of which there was an opening and inclusion of new currents of thought (sociology interpretative, symbolic interactionism, hermeneutics etc.). In the 1970s, biographical research experienced a renaissance in the field of pedagogy in the West. This results partly from the subject of interest, „how is science about education from its nature already connected with biographies”².

Thanks to this new perspective biography is not only the history of life, but life, which is experienced, reflected and analyzed from different perspectives. Biography can be perceived as a source of knowledge about a person, his life and environment, educational, educational and developmental. To this perspective I will refer in the proposed work.

1 J. B. Motrenko, *Przełom antypozytywistyczny w polskiej socjologii. Analiza teoretyczna kręgu myślowego Stefana Nowaka*, Warszawa 2021.

2 H.H. Krüger, W. Marotzki, *Handbuch erziehungswissenschaftliche Biografieforschung*, 2. überarb. Auflage, Wiesbaden 2006, s. 7.

W strukturę rozważań nad biografią wpisane są liczne kategorie teoretyczne. Jedną z nich jest kategoria czasu w różnych wymiarach. Możemy mówić o czasie osobistym, społecznym, pokoleniowym, historycznym itp. Kategoria czasu jest płynna, nieomknięta i nieskończona, często umowna, konwencjonalna, stąd wynika niemożność wyznaczania jej ram ograniczających i nadających strukturę biografii w sposób uniwersalny. Inną kategorią są przeżycia i doświadczenia, a właściwie przeżywanie i doświadczenie świata w wymiarze indywidualnym, ale zawsze w kontekście społeczno-historycznym, najczęściej pokoleniowym i kolektywnym. Dotyczy to również biografii konceptualizowanej jako życie, ale zmaterializowanej w formie narracji. Kiedy perspektywę życia podmiotu biograficznego wpisujemy w ramę teoretyczną oraz metodologiczną, dostrzegamy jej specyfikę, złożoność oraz ogromny i ciągle niewystarczająco wykorzystywany potencjał badawczy z jednej strony, z drugiej zaś – niedoskonałość narzędzi poznania i słabości warsztatów badawczych. Perspektywą istotną z pedagogicznego punktu widzenia jest edukacja i (samo)wychowanie, rozumiane m.in. jako oddziaływanie i interakcje społeczne, oddziaływania wychowawcze, ale też uczenie się, rozwój moralny oraz zasoby biograficzne.

W strukturę rozważań nad biografią wpisane są również kategorie przejścia, zmiany statusowe, kryzysy, transgresje i transformacje tożsamości. Pozorna (złudna) nieograniczoność możliwości, wyborów i dróg życiowych jest dzisiaj podstawową wykładnią rozumienia zjawisk i zdarzeń biograficznych. Badacze biografii sięgają coraz głębiej w świat indywidualnych przeżyć i doświadczeń, skupiając się na ich opisie, odchodząc od interpretacji. Możliwe i dostępne badawczo jest porównywanie przebiegów życia i analiza doświadczeń biograficznych w wymiarze społecznym, interpersonalnym i międzypokoleniowym. Prace empiryczne w obszarze badań biograficznych dotyczą badania kryzysów życiowych i punktów zwrotnych w biografiach osób uzależnionych, dotkniętych niepełnosprawnością, ofiar przemocy, katastrof itp.³

3 Wymienię kilka prac z tego obszaru, np.: J. Belzyt, *Niepełnosprawność, edukacja, dorosłość. Studium przypadku osoby ociemniałej*, Kraków 2012; T. Cierpiatowska, *Poza granice niepełnosprawności. Transgresja: uwarunkowania – mechanizmy – efekty w (re)konstrukcjach autobiograficznych osób bez barier*, Kraków 2019; M. Jagodzińska, *Uzależniony. Droga do trzeźwości*, Konin 2020.

Warto przywołać również inny rodzaj prac z obszaru współczesnej biografistyki. Nie są to naukowe opracowania, studia empiryczne, ale autobiograficzne świadectwa kryzysów, traumy i cierpienia, przywoływane najczęściej w kontekście zmiany życiowej i refleksji nad własnym doświadczeniem⁴. Obecność tego typu prac na rynku wydawniczym w kategorii biografie, pamiętniki i wspomnienia jest znakiem czasu, staje się coraz bardziej powszechna, wysyca zapotrzebowanie na prawdziwe historie i autentyczne doświadczenia. Warto jednak zaznaczyć, że na fali popularności autobiografii na rynku wydawniczym pojawiają się narracje, nie zawsze autentyczne i szczere. Musimy być świadomi niejednoznaczności i sprzeczności, jakie mogą pojawić się w odbiorze i ocenach zdarzeń biograficznych opisywanych z perspektywy autobiograficznej. W wielu przypadkach podmiot biograficzny nie może już zabrać głosu. Jego biografia żyje najczęściej własnym życiem, jako wzorzec, przykład pozytywny, choć czasami nie wolny od kontrowersji i sprzecznych ocen. Ten nurt badawczy jest niezwykle obszerny i bogaty, ale nie będę omawiać go szerzej w ramach przedłożonego opracowania.

Wracając do głównego wątku tego opracowania, jakim jest perspektywa biograficzna w badaniach nad zdarzeniami kryzysowymi i punktami zwrotnymi, warto zauważyć, że historie życiowe zwykle mają swoją strukturę. Jest ona wyznaczona najczęściej fazami życia człowieka powszechnie odzwierciedlanymi, ale też ważnymi punktami zwrotnymi o wybitnie indywidualnym i niepowtarzalnym charakterze. Biografia wymaga struktury, choć w bardzo niekonwencjonalnej formie (jako np. artystyczna emanacja) może przybierać formę impresji czy kolażu, te zjawiska i formy również wykraczają poza przedmiot moich rozważań. Struktura w badaniach biograficznych najczęściej wyznaczana jest perspektywą przyjętą przez badacza według jakiegoś klucza interpretacyjnego.

Zanim omówię dwie, istotne z mojego punktu widzenia perspektywy badań biograficznych wraz z przykładami badań i ich teoretycznych uzasadnień, pozwolę sobie na krótkie odniesienie do biografistyki, jako rozległego i najstarszego nurtu w refleksji naukowej nad biografią. Biografistyka obejmuje badanie biografii indywidualnych i zbiorowych w perspektywie krytycznej⁵. To właśnie

4 Np.: L. Priestes, *Jedenaste nie dotykaj. Moja historia przemocy*, Poznań 2020; N. Scheff, *Na głodzie. Moja historia walki z nałogiem*, tł. D. Pomadowska, Warszawa 2019.

5 Patrz: *Badania biografii – źródła, metody, konteksty*, red. R. Skrzyniarz, E. Krzewska, W. Zgłobicka-Gierut, t. 5, Lublin 2014 (wstęp, s. 10).

opowieści o życiu w formie ustnych, a następnie spisanych opowieści, zostały utrwalone w historii naszej cywilizacji (od starożytności po współczesność) jako jej kroki milowe. Uczenie się z życia i doświadczeń osób istotnych dla rozwoju społecznego, trwania i ciągłości religii i kultury, „podtrzymywania w kulturze i aktualizowania najlepszych wzorców osobowych”⁶, to nic innego jak pamięć społeczna, która stanowi niezwykle rezerwuar przykładów, wzorców, wykładni etycznych czy dylematów moralnych. W tym sensie biografistyka poszukuje i odzwierciedla wzory normatywne. Portrety biograficzne przywoływane są intencjonalnie, nie pojawiają się mimo woli, są staranne selekcjonowane i dobierane. W historii ludzkości przetrwały liczne ikoniczne opowieści biograficzne, ale nie działo się to bez przyczyny, każdy naród, kultura, każda religia ma swoich bohaterów nadających, wzmacniających sens życia i poczucie wspólnotowości.

Ponieważ pedagogika jest nauką normatywną, poszukujemy wzorców postępowania w konkretnych sytuacyjnych, rozstrzygania dylematów moralnych, wskazówek rozwojowych. Chcemy wiedzieć, jak przebiegały zdarzenia kryzysowe w życiu jednostek wzorotwórczych, autorytetów, jakie były motywy postępowania, podejmowania decyzji, kierunki osobistych poszukiwań i wyborów, źródła wsparcia i inne okoliczności formatujące biografię.

Ważna jest lekcja, jaką bohater opowieści biograficznej wyniósł z tego doświadczenia, ale też droga, która doprowadziła go do tego miejsca w życiu oraz droga do szerszej świadomości społecznej i miejsca jego biografii w historii, wskazówki skierowane ku potomnym. Mam na myśli znaczące fenomeny biograficzne z ogromnym przesłaniem pedagogicznym. Biografistyka operuje przykładem znamionym, ważnym i doniosłym. Z tego nurtu wyrosła, biografistyka pedagogiczna uprawiana naukowo w środowisku Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego⁷.

Pojęcie punktu zwrotnego nabiera szczególnego sensu w kontekście procesu zmiany biograficznej, która po nim następuje. Punkt zwrotny wiąże się na ogół

6

7 Katedra Biografistyki Pedagogicznej funkcjonuje od ponad dwudziestu lat w strukturze Instytutu Pedagogiki w Wydziale Nauk Społecznych. W tym środowisku zostało uruchomione czasopismo „Biografistyka Pedagogiczna” oraz funkcjonuje Fundacja Biografie Codzienności.

ze zdarzeniem kryzysowym. Nie każdy kryzys biograficzny ma szansę stać się konstruktywnym punktem zwrotnym.

W życiu każdego człowieka występują okresy przełomu, punkty zwrotne związane ze zmianą dotychczasowego porządku rzeczy i koniecznością dokonywania wyboru dalszej drogi życiowej. Omawiając zdarzenia krytyczne akcentuje się w nich punkt zwrotny, który nie musi być zawsze ukierunkowany na rozpacz, destrukcję czy dezintegrację. Zdarzenie krytyczne może stać się okazją by dojrzeć emocjonalnie, zyskać nowy rodzaj kompetencji, otworzyć nowe szanse rozwoju osobistego, stworzyć perspektywy osiągnięcia sukcesu⁸.

Pytanie, które pojawia się jako problem badawczy, dotyczy tego, czego badacz biografii poszukuje w tym doświadczeniowym kontekście biograficznym. Krótko omówię wybrane kierunki badań i refleksji.

W niniejszym artykule kładę akcent na krytyczne wydarzenia życiowe (wpisane immanentnie w biografię) w dwóch uprawianych badawczo perspektywach, znacząco różnych metodologicznie, poznawczo i teoretycznie. Być może więcej je dzieli (sposób analizy, kontekst teoretyczny, odniesienia do praktyki życiowej), ale wspólnym punktem odniesienia może być perspektywa punktów zwrotnych, a w konsekwencji zmiany życiowej.

Zdarzenia krytyczne w badaniach biegu życia – na wybranych przykładach

Przywołuję w pierwszej kolejności wyraźny nurt w badaniach biograficznych określany jako badania biegu życia. W tego typu badaniach nie poszukujemy wzorców biograficznych o charakterze idiograficznym, ale odwołujemy się do typowości doświadczeń życiowych, co pozwala opracować wzór biografii. Badacze związani z tym nurtem badań uznali, że analiza indywidualnych doświadczeń życiowych może być sposobem poznania zachowań ludzkich w obliczu różnych zdarzeń kryzysowych (choroby, wojny, pożogi, katastrofy

8 H. Bocan, *Zdarzenia krytyczne w biografii jednostek*, <https://www.edukacja.edux.pl/p-28856-zdarzenia-krytyczne-w-biografii-jednostki.php>, dostęp: 15.06.2023.

itp.), ale też nieliniowych karier zawodowych, karier przestępczych i innych doświadczeń definiowanych jako krytyczne i przełomowe. Badania biegu życia (ang. *life course research*, niem. *Lebenslaufforschung*) wpisują się w nurt socjologii empirycznej poszukującej generalizacji i obiektywizacji wiedzy.

Badanie biegu życia to nurt badań biograficznych uprawiany w drugiej połowie XX i na przełomie XX i XXI w. w socjologii niemieckiej i amerykańskiej. Na polskim gruncie założenia tego nurtu opisał Edward Hajduk⁹, odwołując się do pojęcia „wzoru biografii”¹⁰. Wzór biografii jest konstruktem teoretycznym, który akcentuje związek między wydarzeniami społecznymi a życiem człowieka, prawdopodobny przebieg jego życia jako członka większej grupy społecznej (wspólnota czasu, historii i losu). Wzór biografii eksponuje diachroniczny układ faz życia jednostki, uwzględniający również jej nietypowy (odbiegający od schematów teoretycznych, opisujących fazy życia człowieka) przebieg reakcji kryzysowych. Badania biegu życia znacząco pokazały, że strukturalizowanie życia, sposób przeżywania zdarzeń postrzeganych jako traumatyczne oraz nadawanie im subiektywnych znaczeń mają charakter niepowtarzalny i wysoce zindywidualizowany. Retrospektywna refleksja podmiotowa wykazuje koincydencję z systemem społecznym, wydarzeniami historycznymi, pokoleniowymi oraz z wymykającymi się wszelkim schematom, osobistymi zdarzeniami życiowymi.

Badania biegu życia skupione są na zjawiskach społecznych osadzonych w specyficznym kontekście społeczno-kulturowym. W myśl założeń antropologii kulturowej Ruth Benedict, historia życia jest procesem przystosowywania się do wzorów i zasad przekazywanych przez tradycję społeczności, w której jednostka funkcjonuje¹¹. Tę perspektywę podejmują w swoich rozważaniach prekursorzy badań biograficznych – Florian Znaniecki i William I. Thomas, akcentując indywidualność i niepowtarzalność doświadczeń życiowych, ze świadomością, że ta indywidualność jest uwarunkowana społecznie i zawiera podmiotową ocenę doświadczanych zjawisk społecznych. Ważnym skutkiem społecznym zjawisk, które mają swój obiektywny wymiar, jest „subiektywny

9 E. Hajduk, *Kulturowe wyznaczniki biegu życia*, Warszawa 2001.

10 Tamże, s. 31–33.

11 R. Benedict, *Wzory kultury*, tł. J. Prokopiuk, Warszawa 1966, s. 64–65.

punkt widzenia przyjęty przez jednostkę czy grupę w stosunku do tego zjawiska. Można go ustalić jedynie wówczas, gdy znamy nie tylko obiektywną treść przypuszczalnej przyczyny, ale również znaczenie, jakie ma w tym momencie „dla danych istot ludzkich”¹².

Badania biegu życia, w przeciwieństwie do prekursorskiej pracy Thomasa i Znanieckiego, są osadzone w logice badań ilościowych. Życie człowieka można poddać obserwacji – rejestracja faktów i wydarzeń życiowych, przebieg karier (szkolnych, zawodowych, przestępczych) oraz ich subiektywne wartościowanie. Obserwuje się zmiany ról, postaw, mierzy trajektorie, często są to badania podłużne, rozłożone w czasie¹³. Jest kilka ikonicznych opracowań, np. praca amerykańskiego badacza Glena H. Eldera¹⁴ z 1974 r. Analizował ona skutki wpływu/oddziaływania Wielkiego Kryzysu na życie rodzin klasy niższej, badania były zogniskowane na ubóstwie dzieci, ich wczesnej aktywności zarobkowej i miały charakter retrospektywny (162 przypadki osób urodzonych ok. 1920 r.). Jak wykazał Elder, przystosowanie się do radykalnej redukcji dochodów i wysiłki mające na celu odzyskanie kontroli nad utratą zasobów poprzez zmianę ról w rodzinie, zwiększały szansę rodziny na przetrwanie w sytuacjach kryzysowych. Utrata dochodów narzuciła dzieciom role zarobkowe, zwiększyła obciążenie matek. Jedną z ważnych zmiennych w tych badaniach, równocześnie zdarzenie potencjalnie kryzysowe w biografiach badanych, było wczesne podjęcie pracy zarobkowej. Z badań wynikało, że część dzieci z badanej grupy, które w młodym wieku podjęły aktywność zarobkową, awansowała ekonomicznie. Dotyczyło to zdecydowanie częściej chłopców, którzy ponadto rozwinęli silne osobowości. Nato-

12 W. I. Thomas, F. Znaniecki, *Chłop polski w Europie i Ameryce. Organizacja grupy pierwotnej*, Warszawa 1976, t. 1, s. 65.

13 Życie człowieka bywa w różny sposób analizowane i badane (używa się określeń „bieg życia”, „historia życia”, „trajektoria”). Trajektoria została wprowadzona przez Barneya Glasera i Anselma Straussa w latach sześćdziesiątych w odniesieniu do wybranych fragmentów życia lub zjawisk kryzysowych (choroba, umieranie). Rysem charakterystycznym tej koncepcji jest wyjście poza fizjologiczny i psychologiczny opis cierpienia osoby przeżywającej kryzys w stronę analizy całego społecznego procesu, składającego się na to doświadczenie. Składają się na niego przeżycia bliskich, organizacja pracy niezbędnej do wykonania, np. czynności pielęgnacyjne, zaangażowanie osób profesjonalnie zajmujących się pomaganiem.

14 G. H. Elder, *Children of the Great Depression*, Chicago 1974.

miast dziewczęta, które wcześniej rozpoczęły aktywność zarobkową, zdecydowanie częściej przyjmowały tradycyjną rolę gospodyni domowej.

W badaniach biegu życia punkty zwrotne są postrzegane w perspektywie obiektywnych warunków życia. Występują w podobnym czasie i podobnych okolicznościach w większej grupie osób, reprezentujących konkretne środowiska społeczne. Jest to naturalna konsekwencja tradycyjnych podejść badawczych w naukach społecznych, zakładających dominację statusów i czynników strukturalnych nad dynamiką procesów i zdarzeń życiowych, warunkujących podejmowanie określonych działań. W tego typu badaniach punktem odniesienia są zwykle specyficzne zmienne społeczno-demograficzne, np. dorastanie i wychowanie w określonym, wstępnie zdefiniowanym przez badacza typie środowiska społecznego, albo specyficzny rodzaj doświadczeń osobistych o podłożu historyczno-społecznym. W tego typu badaniach centralnym punktem mogą być punkty zwrotne i doświadczenia kryzysowe, np. przeżycia wojenne czy obozowe, doświadczenia holocaustu, doświadczenia choroby, przemocy, specyficzne ścieżki kariery zawodowej, nieliniowy przebieg życia rodzinnego.

Biograficzna perspektywa biegu życia wskazuje na wiele zjawisk o charakterze rozwojowym i bardzo często usytuowana jest w psychologizującym nurcie badania biografii. Tego typu badania zostały przeprowadzone przez niemieckich psychologów: Ursulę M. Lehr i Hansa Thomae¹⁵. Rekapitulację tych rozważań przedstawiła Lehr w kilku opracowaniach obrazujących wkład badań biograficznych do psychologii rozwojowej¹⁶. Zostały one przeprowadzone w latach 1955–1964, na rozległej grupie ponad 741 kobiet i 570 mężczyzn urodzonych

15 Badania te przywołam już w książce *Życie jako biografia. Refleksja biograficzna w perspektywie pedagogicznej*, Warszawa 2010, s. 149–152). Warto do nich sięgać z kilku ważnych powodów, z których najistotniejszy dotyczy, jak się wydaje, rozbieżności między opisanymi przez psychologów (Sigmund Freud, Jean Piaget, Erik Erikson) typowych stadiów rozwojowych człowieka i przypisanych im kryzysogennych i przełomowych znaczeń a odczuciami ludzi i znaczeniami, jakie sami nadają ważnym momentom swojego życia, samodzielnie je przywołując i nadając im rangę.

16 U. Lehr, H. Thomae, *Konflikt, seelische Belastung und Lebensalter*, Opladen 1965; U. Lehr, *Die Frau im Beruf – eine Entwicklungspsychologische Analyse der weiblichen Berufsrolle*, Frankfurt 1969; U. Lehr, *Der Beitrag der biographischen Forschung zur Entwicklungspsychologie*, w: *Biographische Methoden in den Humanwissenschaften*, red. G. Jüttemann, H. Thoemae, Weinheim u. Basel 1990.

w latach 1890–1939. Rezultaty badań wskazują na zdecydowanie większą liczbę życiowych faz i przełomowych lub zwrotnych punktów, niż zwykli wyróżniać psychologowie. Badani wyróżniali zwykle 17–18 takich faz, które były postrzegane jako momenty przełomowe. Jedna trzecia tych fragmentów miała charakter pozytywny, pozostałe były postrzegane jako negatywne lub neutralne. Tylko 7,5% tych momentów, które były postrzegane jako punkty zwrotne, miało podłoże biologiczne (dojrzewanie, choroby, powroty do zdrowia). 21% przełomów było podporządkowane różnego rodzaju wydarzeniom, które można określić jako rodzinne (przyjście na świat dzieci, choroba rodziców, poznanie przyszłego męża). Lehr i Thomae zauważyli, że niektóre z wymienionych i przypisanych do cyklu życia zjawisk nie były postrzegane jako znaczące w każdej biografii, choć socjologowie, psychologowie na ogół arbitralnie je wymieniają. Badani przypisywali wysoką rangę wydarzeniom historycznym (wybuchy wojen, okupacja, kryzys gospodarczy). Więcej niż 1/3 badanych, i to chciałabym podkreślić, jako znaczące cezury w swoim życiu wytypowało całkiem osobiste przeżycia i doświadczenia. Ich niepowtarzalnych charakter i subiektywnie przypisane znaczenie nie miałyby szansy zostać uwzględnione w badaniach ankietowych (np. wznowienie studiów po dłuższej przerwie, konwersja religijna).

Te i inne badania pokazują, że kryzysy życiowe nie są przewidywalne biologicznie i społecznie. Np. pokolenia silnie dotknięte wpływem sytuacji historycznej, politycznej czy ekonomicznej nie odzwierciedlają w swoich biografiiach w sposób dominujący faz życia rodzinnego czy zawodowego, uznanych za typowe (zawarcie związku, narodziny dzieci, pierwsza praca, przejście na emeryturę itp.).

Badania doświadczeń biograficznych – historia przypadku

Badania biograficzne (ang. *biographical research*; niem. *Biographieforschung*) odwołują się do socjologii interpretatywnej, rozumiejącej, której najbardziej ugruntowaną wykładnią jest konstruktywizm społeczny, akcentują intersubiektywność wiedzy oraz proces jej społecznego wytwarzania¹⁷. Bada-

17 P. L. Berger, T. Luckmann, *Spółeczne tworzenie rzeczywistości*, tł., wstęp J. Niznik, Warszawa 2010.

nia doświadczeń biograficznych (badania biograficzne) znacząco wpisują się w moje poszukiwania badawcze, stąd też te wątki silniej akcentuję w przedłożonym opracowaniu. Analiza doświadczeń biograficznych wymaga od badacza szczególnej postawy i wypracowania umiejętności refleksyjnego postrzegania doświadczenia. Punktem wyjścia jest refleksyjne rozumienie siebie i własnego doświadczenia, które stanowią nieoczywistą część warsztatu badawczego. Zdarzenia kryzysowe, przełomowe, doświadczenia straty, szczęścia i cierpienia obecne są zarówno w doświadczeniach badaczy, jak i badanych. Proces badawczy w znacznym stopniu opiera się na tego typu powinowactwie.

W badaniach biegu życia akcentuje się na ogół takie zdarzenia (jako punkty zwrotne), które zmieniają status z zagrożonego na satysfakcjonujący. To wyraźny rys w tego typu badaniach, ale badania podejmujące tematykę odwrotną są równie ważne, badania biograficzne równoprawnie ujmują obie perspektywy. Wskażę zatem kilka cech istotnych tego typu badań.

Celem badań jest poznanie doświadczeń biograficznych wyznaczonych perspektywą podmiotu biograficznego, określanego często mianem narratora¹⁸. Rolą badacza jest teoretyczny dobór próby, aby najpierw wysycić problem badawczy potencjalnie dostępnymi kategoriami, a następnie taki dobór przypadków, aby uwzględnić spektrum ich różnorodności. Badacz zakreśla obszar swoich poszukiwań tematycznie (np. nieletnie macierzyństwo, przemoc domowa, śmierć bliskiej osoby) i poszukuje jego ujęć problemowych. Wymienione przeze mnie przykładowe obszary z istoty swojej wiążą się ze zmianą życiową. To nie zdarzenia kryzysowe same w sobie powodują zmianę, wyzwalają one raczej proces zmiany, za którym kryje się wiele czynników podmiotowych. Te czynniki i ich doświadczeniowy charakter mają szczególną wartość poznawczą. Na ich wydobyciu i interpretacji opiera się proces analityczny. Stosowane procedury analityczne, zarówno te ugruntowane w praktykach

18 Fritz Schütze i jego uczniowie badali biografie z wykorzystaniem wywiadu narracyjnego. Stąd osoba udzielająca wywiadu jest określana mianem narratora. Wywiad biograficzny jest tak skonstruowany, że osoba przeprowadzająca wywiad jedynie przekazuje rozmówcy wskazówki prowadzące do narracji. Dzięki nim, aktywnemu słuchaniu i potencjałowi narracyjnemu, który w mniejszym lub większym stopniu człowiek posiada z natury, rozmówca zaczyna opowiadać historię życia, która może zająć kilka godzin. F. Schütze. *Biographieforschung und narratives Interview*, „Neue Praxis“, 13 (1983) nr 3, s. 283–293.

badawczych, jak i stosowane *ad hoc* przez badacza, mogą być elastyczne i uwzględniać wszelkie nietypowe zjawiska i zdarzenia, które mają szansę pojawić się w polu badawczym.

Ten proces może zostać poddany w kolejnym kroku intersubiektywnej interpretacji. Tak rozumiany proces badawczy może być fascynującym doświadczeniem dla obydwu jego podmiotów (badanego i badacza). Wiedza i stereotypy teoretyczno-poznawcze nie powinny zaburzać procesu rozumienia, ale go uzupełniać, ponieważ ze swojej istoty ma on charakter teoriiotwórczy. Tak rozumiane badania biograficzne są kwintesencją subiektywności w badaniach społecznych, którą zrównoważyć można intersubiektywną doniosłością (ważnością) uzyskanych rezultatów¹⁹. Nie powinna ona (subiektywność) przybierać jednakże formy arbitralnego postulatu metodologicznego. Znoszenie opozycji, jaka wiąże się z perspektywą obiektywizm – subiektywizm, jest zasadne, ponieważ przeciwstawność tych pojęć ma charakter kryterialny, a nie ontologiczny. Osłabienie opozycji podmiot – przedmiot, co *de facto* ma miejsce w badaniach nad doświadczeniem biograficznym, dyskontuje ostrość opozycji subiektywność – obiektywność²⁰.

Wracając do kontekstu zmiany życiowej czy też transformacji tożsamości, jaka może dokonać się w wyniku zdarzeń krytycznych, to wyraża się ona jako specyficzny rodzaj narracji. Gabriele Rosenthal²¹ rozbudowała znaczenie punktów zwrotnych o wybrane aspekty analizy, które prezentuję poniżej, wykorzystując studium przypadku, ofiary przemocy domowej. Przyjrzyjmy się procesowi zmiany życiowej, której doświadczyła Dorota. Przypadek ten został zaczerpnięty z zasobów mojego seminarium magisterskiego (wywiad narracyjny przeprowadzony w 2019 r.) i poddany wtórnej, z konieczności bardzo ograniczonej analizie.

19 Tak z pewnością stało się z fundamentalnym dziełem Thomasa i Znanieckiego, *Chłop Polski...*, które początkowo budziło liczne kontrowersje.

20 W interesujący sposób do tych kwestii odnosi się Danuta Urbaniak-Zajac w tekście *Subiektywność – obiektywność poznania. Refleksje metodologiczne w kontekście badania doświadczeń zawodowych absolwentów pedagogiki*, „Rocznik Lubuski”, 41 (2015) nr 1, s. 19–32.

21 G. Rosenthal, *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte*, Frankfurt–New York 1995.

Opis przypadku

Dorota (wiek ok. 40 lat) od urodzenia do 15 roku życia mieszkała w domu dziadków razem z matką. Jako nieślubne dziecko, nigdy nie poznała ojca, wychowywali ją dziadkowie, rodzice nieletniej matki. Męża poznała jako nastolatka. Pochodził z alkoholowej i przemocowej rodziny. W wieku 18 lat wyszła za mąż i urodziła swoje pierwsze dziecko. Dopóki wraz z rodziną mieszkała w Polsce, pracowała zawodowo jako księgowa, zgodnie z kierunkiem wykształcenia (ukończyła Liceum Ekonomiczne). Dzieci (dwóch synów) urodziły się jeszcze w Polsce. Przez rok mąż namawiał ją do wyjazdu, ostatecznie zgodziła się. Po przyjeździe do Holandii przestała pracować zawodowo. W tym czasie zmarli dziadkowie, którzy byli jej jedyną rodziną. Pierwszy raz została pobita przez męża kilka lat po ślubie. Przemoc psychiczną stosował od początku znajomości. Stosował ją również wobec dzieci. Przeszła załamanie nerwowe (depresja) i leczenie na oddziale psychiatrycznym. W pewnym momencie zaczęło do niej docierać, że jest krzywdzona. W czasie udzielania wywiadu mieszkała w Holandii od kilkunastu lat, a od roku sama. Do wyprowadzki męża doprowadziła otwartym buntem i niezgodą na mieszkanie z nim pod jednym dachem.

Punkty zwrotne wyróżnione z perspektywy psychologii rozwojowej

Zdaniem Rosenthal punkty zwrotne istotne z punktu widzenia psychologii rozwojowej nie są zwykle przywoływane i doświadczane świadomie²². Dotyczy to przede wszystkim wczesnego dzieciństwa. Drugim istotnym punktem zwrotnym jest przejście do późnej adolescencji/wczesnej dorosłości. Wiąże się to z budowaniem tożsamości i planowaniem przyszłości. Trzeci punkt zwrotny jest identyfikowany jako okres w późniejszej dorosłości, kiedy podmiot biograficzny staje się świadomy, że życie dobiega końca i że pewne decyzje biograficzne są nieodwracalne

Doświadczenia Doroty w tych trzech kontekstach rozwojowych są następujące.

22 G. Rosenthal, *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte*, s. 134.

Wczesne dzieciństwo

Moja matka mnie nie chciała, nie chciała w ogóle wychowywać, miałam być jako dziecko do adopcji, ale moja babcia z dziadkiem powiedzieli, że oni się mną zajmą. Myśleli po prostu, że ona jest w szoku poporodowym. Ale jej nie przeszło.

Pamiętam, że gdy miałam około 5 lat, to zamykała mnie w pokoju, a ja przez okno wychodziłam. To było trudno, ona cały czas robiła awantury. Domem nie zajmowała się, wyjeżdżała, i wtedy następował spokój.

W rodzinie Doroty dziadkowie nie tolerowali przemocowych zachowań jej matki. Dziadek wzywał policję, kiedy nie radził sobie z jej agresją.

Przejście do dorosłości

Dorota w wieku nastoletnim weszła w związek z mężczyzną, w wieku 18 lat urodziła pierwsze dziecko. U progu pełnoletniości wyszła za mąż. Mąż pochodził z rodziny alkoholowej (obydwoje rodzice byli uzależnieni). W domu była przemoc, ojciec bardzo źle go traktował, a matkę bił i katował. Matka z tego powodu często przebywała w szpitalu. Sprawa trafiła do prokuratury, ale ona ją wycofała.

Dorota, widząc agresywne nastawienie przyszłego męża wobec innych ludzi i jej samej, tolerowała to. Wierzyła, że on się zmieni. Czuła się wyróżniona, kiedy mąż wyznawał jej miłość, nawet gdy chwilę wcześniej została pobita czy upokorzona psychicznie. Mówiła o tym, że kochała tego człowieka tak mocno, że potrafiła wszystko mu wybaczyć.

[...] gdy poznałam go, jako nastolatka, to on mi powiedział, że o nosi maski. Nosi maski i jest jak klaun. Mówił, że jedyna osoba, przy której on jest taki, jaki jest, to jestem ja. Ja wtedy uważałam to za dobrą rzecz. Czułam się wyjątkową, że on przy mnie jest sobą, a przy innych gra.

Przemoc towarzyszyła tej relacji od samego początku:

Był bardzo agresywny odkąd go poznałam, stosował wobec mnie przemoc, kilka razy mnie szarpał, ale zawsze potarzał, że jego ojciec jest gorszy, wmawiał mi, że on jest inny, ale wyżywał się na mnie psychicznie. Ja zawsze próbowałam to wytłumaczyć, dlaczego mnie tak traktuje – tak jak jego ojciec matkę, a on tego nie rozumiał. Ja go zawsze usprawiedliwiałam, że skoro wychował się w takim domu, gdzie był świadkiem przemocy, alkoholizmu obydwójga rodziców... potem oni go wyrzucili z domu i w ogóle źle traktowali, no to ja po prostu go usprawiedliwiałam, że on nie miał gdzie się nauczyć.

[...] on miał takich rodziców, którzy pili, ojciec bił matkę i też krzyczał, potrafił przy rozmowach powiedzieć „zamknij się” z taką agresją i zaciśniętą pięścią i wszyscy w tamtym domu uważali, że to jest normalne. Nikt na to nie zwracał uwagi – on i jego rodzeństwo, wszyscy byli tego świadkiem, jak ojciec się odnosi do matki. I nikt sobie z tego nic nie robił. Ja uważam, że skoro on wychował się w czymś takim, to po prostu on nie umie inaczej funkcjonować, to znaczy nie wie, że można inaczej.

Okres późnej dorosłości

Dorota uświadomiła sobie konieczność podjęcia ważnych decyzji biograficznych. Poddawała refleksji swoją przeszłość i w ten sposób rozpoczęła się proces transformacji.

Gdyby nie doświadczenia z dzieciństwa, dużo wcześniej mogłabym się uwolnić od niszczącego związku, teraz mam spokój.

[...] dopiero teraz się wyprowadził. To wszystko już przybierało na sile, te jego krzyki, choć na samym końcu już przestał porządnie mnie kłówać. Przed tym potrafił na mnie sięść i dusić albo drzeć się strasznie na mnie, albo obrażać w raniący sposób, na przykład potrafił powiedzieć, że on chciał być dla mnie dobry, ale nie będzie dobry. No i ja powinnam się starać.

Wydawało się, że mnie nigdy nie skrzywdzi mocno, a się myliłam. Byliśmy 24 lata razem, ja sobie normalnie powinna była odejść z takiego związku. To tyle lat trwało, a on potrafił grać przy innych ludziach, pokazywać, że jest dobry, kochany i ja byłam pewna, że on się zmienia, że zrobi się lepszy.

Przejścia statusowe ważne z perspektywy rozwoju społecznego

Należy rozumieć je jako kulturowo ugruntowane przejścia (np. rozpoczęcie szkoły, edukacja zawodowa lub studia uniwersyteckie, podjęcie pracy, założenie rodziny i rodzicielstwo, rozwód, wyprowadzka dzieci, przejście na emeryturę). Tego rodzaju punkt zwrotny jest postrzegany jako kryzys, jeśli nie nastąpi „na czas”: jeśli przyjdzie za wcześniej i przez to jest nieoczekiwany, albo za późno, kiedy już uznano, że do niego nie dojdzie.

Patrząc na przejścia statusowe w biografii Doroty, to ich przebieg w ograniczony stopniu był zgodny z wzorcem normatywnym. Zgodne z nim były: ukończenie edukacji i podjęcie pracy. Zamążpójście było bardzo wczesne, jak również narodziny pierwszego dziecka (18 lat). Istotnym załamaniem ścieżki biograficznej była rezygnacja z pracy zawodowej po wyjeździe całej rodziny do Holandii. To przejście statusowe nie miało charakteru normatywnego, zaważyło negatywnie na biografii Doroty, zapoczątkowało proces jej psychicznej i społecznej degradacji.

[...] on mówił, że tutaj jest przyszłość dla dzieci i tak dalej [...] Ja przez rok czasu zastawiałam się, aż w końcu powiedziałam, że tak, dobrze, przyjadę tutaj. Nawet mi powiedział, że ja nie muszę pracować, że on się wszystkim zajmie, że on był taki zły w Polsce i mnie tak krzywdził, i on się teraz poprawi i ja będę miała wieczne wakacje i nie muszę pracować, że będzie wszystko w porządku.

Przerwa w aktywności zawodowej trwała kilkanaście lat, istotnych z perspektywy rozwoju społecznego narratorki. Ten proces to pogłębienie roli ofiary, problemy zdrowotne, izolacja społeczna.

Nie życzył sobie, żeby ktoś przychodził do domu i w pewnym momencie ja zostałam całkowicie odcięta od wszystkiego... on robił karierę.

Dorota opisuje siebie jako osobę pasywną, unikającą konfrontacji, w pełni zależną od męża. Z uwagi na brak znajomości języka nie mogła pracować w wyuczonym zawodzie. Podjęła naukę, ale mąż był temu przeciwny, nie chciał, by jeździła do szkoły językowej, robił z tego powodu awantury. Stosunki między Dorotą a mężem ulegały stopniowemu pogorszeniu, męczyzna atakował ją

psychicznie, nawiązał relację pozamałżeńską, w patologiczny sposób reglamentował wydatki, coraz częściej dochodziło do aktów przemocy fizycznej, które stały się coraz brutalniejsze. Kontrola, izolacja, wmawianie winy za niepowodzenia w związku – Dorota uwierzyła w to, że to ona jest źródłem problemów, żyła w poczuciu winy.

Punkty interpretacyjne (punkty zwrotne i proces zmiany)

Zdaniem Rosenthal punkty interpretacyjne mogą być ważnymi punktami zwrotnymi, opisuje je jako rekonstrukcje/reinterpretację przeszłości, teraźniejszości i przyszłości²³. Niektóre wynikają z trajektorii, a inne mają charakter zdarzeń losowych. Interesuje nas, jak i kiedy zaczyna się zmiana i jakie ma konsekwencje w dłuższej perspektywie. Rosenthal punkty interpretacyjne opisuje jako biograficzne punkty zwrotne tworzące „reinterpretację przeszłości, teraźniejszości i przyszłości”²⁴. Punkty interpretacyjne kształtują historię życia na nowo. W klasycznych ujęciach punkty zwrotne zmieniają bieg wydarzeń, ale można je rozumieć i interpretować jako koncepcje narracyjne, jako procesy trajektoryjne, przebiegające w zupełnie nowym kierunku i odnoszące się do dwóch różnych punktów w czasie.

Schütze natomiast nie używa terminu „punkt zwrotny”, aby opisać zjawisko zmiany życiowej. Rozumie ją znacznie szerzej jako procesy transformacji. Charakteryzują się one nagłą lub stopniową przemianą postaw życiowych²⁵. W tym kontekście termin „proces” wskazuje, że z subiektywnego punktu widzenia podmiotu biograficznego zmiany wyznaczające punkty zwrotne nie ograniczają się do określonego momentu w czasie, ale stanowią część procesu rozłożonego w czasie z wieloma wpływami i konsekwencjami biograficznymi.

Winfried Marotzki w przebiegu transformacji akcentuje zmianę, która – podobnie jak w procesie edukacji – „przyjmuje formę jakościowego skoku

23 G. Rosenthal, *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte*, s.143.

24 Tamże, s.143.

25 F. Schütze, *Das Paradoxe in Felix' Leben als Ausdruck eines „wilden“ Wandlungsprozesses*, w: *Lebensgeschichte als Text: Zur biographischen Artikulation problematischer Bildungsprozesse*, red. R. Kokemohr, H.Chr. Koller, Weinheim 1994, s. 13–60.

w sposobie, w jaki ludzie odnoszą się do siebie i świata”²⁶. Z perspektywy podmiotu biograficznego procesy transformacji pociągają za sobą zmianę „struktur interpretacyjnych stosowanych w samoopisie”²⁷.

W przypadku Doroty istotny punkt zwrotny miał charakter świadomościowy. Uruchomiony został proces, który polegał na wychodzeniu z roli ofiary. Dała temu świadectwo w samoopisie. Trudno byłoby w jej biografii odkryć punkt przełomowy, jednak proces zmiany został uruchomiony i Dorota opisała siebie i swoją sytuację już z perspektywy dokonującej się transformacji.

W pewnym momencie, kiedy już było coraz gorzej, ja popadłam w depresję i miałam problem, żeby po prostu wyjść z domu... Ale jakoś się pozbytałam, walcząc ze sobą, zaczęłam funkcjonować, wychodziłam na dwór, do lasu... i w pewnym momencie zobaczyłam. Do mnie zaczęło dochodzić powoli, że to nie ze mną jest problem, tylko z nim.

Ta podkreślona fraza może świadczyć o rozpoczętym procesie transformacji. Zmiana świadomościowa była podstawą zmiany behawioralnej. Proces przemiany swojego zachowania Dorota opisuje następująco:

I w pewnym momencie, kiedy wróciliśmy z wakacji, ja powiedziałam, że mam dość, że chcę to wszystko skończyć, że mnie źle traktuje, nie kocha, krzywdzi. Przestałam być miła i grzeczna, zaczęłam walczyć o przeżycie.

Zwróciła się do psychologa, później trafiła do psychiatry. To osoby, które pomagały zrozumieć, że problem tkwi w jej partnerze.

Ja ciągle szukałam pomocy. Raz wylądowałam na oddziale psychiatrycznym, bo on [mąż] mnie doprowadził do szału i ja już nie wiedziałam, co ze sobą zrobić i gdzie pójść. [...]byłam i u psychologa i u psychiatry [...], mówili mnie, że ze mną jest wszystko w porządku.

26 W. Marotzki, *Entwurf einer strukturalen Bildungstheorie: biographietheoretische Auslegung von Bildungsprozessen in hochkomplexen Gesellschaften*, Weinheim 1990, s. 131.

27 Tamże, s. 129.

Jak byłam u pani psycholog i opowiadałam, w czym rzecz, to ona powiedziała mi, że nie widzi u mnie jakichkolwiek problemów oprócz problemu z emocjami. [...] Byłam zdziwiona tym, że mi mówi, że on [mąż] nie jest moim przyjacielem, tylko kimś, kto mi robi krzywdę.

Kobieta starała się analizować sytuację, w których dochodziło do awantur. Szukała informacji w Internecie, dużo czytała na temat przemocy. Znalazła tematyczne grupy dotyczące przemocy w rodzinie na Facebooku, tam też szukała ratunku, dzieląc się swoimi doświadczeniami z innymi ofiarami przemocy. Opisywała swoje problemy, dostawała porady oraz ich udzielała. W trakcie prowadzenia wywiadu Dorota nie mieszkała już z mężem, była w trakcie rozvodu, pracowała dorywczo, w tajemnicy przed mężem (obawiała się utraty alimentów), uczyła się języka. Mąż został zobowiązany do płacenia alimentów również dla młodszego syna, który jeszcze się uczył, nie utrzymywał kontaktów z Dorotą, ale również zerwał kontakt z dziećmi. Jej sytuacja nie była w pełni stabilna, ale rokująca na pomyślny przebieg procesu transformacji. Zdecydowała się pozostać na emigracji. Po śmierci dziadków, pozbawiona rodziny pochodzenia, po blisko dwudziestu latach pobytu za granicą uznała ten wybór za optymalny.

Nowa sytuacja wymaga nowych strategii działania i mechanizmów przystosowawczych w celu odzyskania równowagi i ponownego odnalezienia sensu życia. Świadomość unikatowości doświadczeń nie pozbawia badacza potencjalnych możliwości interpretacji i uogólnień teoretycznych, których zakres jest zawężony do analizowanych przypadków. Badania doświadczenia biograficznego mają charakter źródłowy. Sięgając do podstawowej jednostki obserwacji, jaką jest narracja autobiograficzna, dysponujemy doskonałym materiałem badawczym, którego jedynym, aczkolwiek znaczącym ograniczeniem jest niedoskonałość warsztatu oraz umiejętności interpretacyjnych badacza.

Refleksja końcowa

Zaproponowana koncepcja punktów zwrotnych opiera się na obiektywnych kryteriach pochodzących z badań przebiegu życia, które można wykorzystać w badaniach biograficznych (również tych *stricte* skoncentrowanych na doświadczeniach podmiotowych).

Kryteria obiektywne odzwierciedlają pogląd na trajektorię biograficzną, pozwalają identyfikować zasoby biograficzne, pokazują perspektywę środowiska życia (rodzina, grupa). Uwzględniają kategorię czasu nie tylko w kontekście czasu osobistego, ale też społecznego, pokoleniowego i historycznego. Kryteria subiektywne dotyczą obrazu siebie, poczucia sprawczości, osiągania satysfakcji życiowej, obejmują takie fenomeny biograficzne jak ważne relacje osobiste, zaangażowanie w sieci społeczne, realizacja planów życiowych, kondycja fizyczna i psychiczna itp.

Patrząc na biografię Doroty z perspektywy uwzględniającej zarówno kryteria obiektywne jak i subiektywne, zmianę biograficzną (punkt zwrotny) możemy uznać za dokonaną, kiedy jest możliwa do zidentyfikowania zarówno w oparciu o kryteria obiektywne, jak i subiektywne. Pytania, które można postawić w związku ze zdarzeniami lub procesami transformacji, są następujące:

- Jakie obiektywne zmiany zaszły w kontekście aktywności życiowej podmiotu biograficznego (perspektywa biegu życia)? Jakie są: jego osobista sytuacja życiowa, zasoby i relacje społeczne?
- Jakie subiektywne zmiany można zaobserwować (perspektywa doświadczenia biograficznego)? Czy podmiot biograficzny jest usatysfakcjonowany zmianą? Jaki ma obraz siebie? Jak postrzega możliwe sposoby działania?

Warto zwrócić uwagę, że obserwujemy różnicowanie się koncepcji punktu zwrotnego. W badaniach biograficznych obrazuje to antologia *Biografia i punkty zwrotne w Europie i Ameryce*²⁸. Praca składa się z dziesięciu artykułów, obejmuje autorów z dziesięciu różnych krajów, wskazując kilka kontekstów myślenia, jak punkty zwrotne odnoszą się do konstrukcji znaczeń w kontekście globalnym oraz znaczenia kulturowe i strukturalne unikalne dla każdego kraju. Punkty zwrotne mogą być rozumiane jako subiektywne przejścia i związana z tym zmiana ról życiowych, jako konstrukty retrospektywne i narracyjne²⁹, jako zmienione autointerpretacje³⁰. Ta perspektywa bliższa jest

28 *Biography and Turning Points in Europe and America*, red. K. B. Hackstaff, F. Kupferberg, C. Négroni, Bristol 2012, DOI: 10.46692/9781447307402.

29 C. Négroni, *Turning Points in the Life Course: A Narrative Concept in Professional Bifurcations*, w: tamże, s. 41–64, DOI: 10.2307/j.ctt9qgpjg.6.

30 F. Kupferberg, *Unpacking Biographical Narratives: Investigating Stories of Artistic Careers in Northern Jutland, Denmark*, w: tamże, s. 9–40, DOI: 10.2307/j.ctt9qgpjg.5.

dominancie doświadczeniowej. Jednocześnie punkty zwrotne są postrzegane jako zdarzenia lub procesy, które w istotny sposób zmieniają kierunek ścieżki życia³¹, jako kamienie milowe³² i zmiany tożsamości³³.

W tym kontekście warto podkreślić, że teoretyczna koncepcja „punktu zwrotnego” może być zarówno narzędziem heurystycznym, jak i teoretycznym, pomagającym odczytać, zrozumieć, poddać interpretacji narrację biograficzną. Koncepcja ta podnosi nasze rozumienie doświadczeń życiowych z opisowego na bardziej abstrakcyjny poziom analizy. Otwarte pozostaje pytanie, co odróżnia punkty zwrotne od przemian życiowych o charakterze procesualnym, kiedy moment przełomu jest trudny lub niemożliwy do identyfikacji zarówno w kontekście biegu życia, jak i badań biograficznych skoncentrowanych na doświadczeniu podmiotowym.

Żyjemy w społeczeństwie, które badacze określają jako *age-irrelevant society*, obserwujemy coraz bardziej zróżnicowane i nietypowe zjawiska, np. rodzenie dzieci w wieku postmenopauzalnym, obniżanie granicy wieku samobójstw i prób samobójczych, nowe przestrzenie pracy zarobkowej dla bardzo młodych ludzi, podejmowanie edukacji przez osoby w wieku poprodukcyjnym itp. Życie staje się projektem biograficznym, w który wpisane są kryzysy i zagrożenia, ponieważ dokonuje się w świecie zglobalizowanym i zrelatywizowanym, czemu towarzyszy obniżenie standardów moralnych, rozluźnienie więzi międzyludzkich. Kryzysy życiowe mają w związku z tym coraz częściej charakter egzystencjalny, są przeżywane w samotności i poczuciu osamotnienia. Wydaje się, że tylko badania biograficzne dają wgląd w świat tego typu przeżyć i doświadczeń biograficznych.

- 31 A. Gherghel, M. C. Saint-Jacques, *Conjugal Separation and Immigration in the Life Course of Immigrant Single Mothers in Québec*, w: tamże, s. 65–92, DOI: 10.2307/j.ctt9qgpjg.7.
- 32 T. D. Boldt, *Migration Biography and Ethnic Identity: On the Discontinuity of Biographical Experience and How Turning Points Affect the Ethnicisation of Identity*, w: tamże, s. 93–124, DOI: 10.2307/j.ctt9qgpjg.8.
- 33 N. Ward, *Complicating Actions and Complicated Lives: Raising Questions About Narrative Theory Through an Exploration of Lesbian Lives*, w: tamże, s. 187–206, DOI: 10.2307/j.ctt9qgpjg.12.

Pedagogiczna perspektywa rozumienia zmiany życiowej, w szczególności zmiany progresywnej, jest perspektywą prorozwojową, polegającą na inicjowaniu zdarzeń i sytuacji w których prawdopodobieństwo wystąpienia punktów zwrotnych jest większe. Badanie historii życia wydaje się być interesującym sposobem na poznanie wzorców zachowań, procesów, które mogą wzmacniać potrzebę zmiany. Badania biograficzne przyczyniają się do pomnażania wiedzy, która służy profesjonalistom zarówno w obszarze profilaktyki społecznej, jak i praktyce pedagogicznej pracy środowiskowej w zakresie wsparcia, wzmocnienia i pomnażania zasobów osobistych i środowiskowych.

Streszczenie: Przedmiotem rozważań jest biografia postrzegana jako źródło wiedzy o człowieku, jego życiu i środowisku, potencjale edukacyjnym i rozwojowym. W strukturę rozważań nad biografią wpisane są takie kategorie teoretyczne jak punkty zwrotne, zmiany statusowe, kryzysy, transgresje i transformacje tożsamości. Przedstawiam dwie perspektywy badawcze – badania biegu życia (perspektywa obiektywna, badania ilościowe) stricte socjologiczne oraz badania jakościowe zogniskowane na indywidualnym doświadczeniu biograficznym (perspektywa subiektywna, badania jakościowe) z akcentem na samorozwój, pokonywanie kryzysów, edukację. Proces zmiany życiowej przedstawiam na podstawie studium przypadku ofiary przemocy domowej. Wykorzystuję zaczerpnięte od Gabriele Rosenthal (*Erlebte und erzählte Lebensgeschichte*, Frankfurt–New York, 1995) wybrane aspekty analizy takie jak: punkty zwrotne istotne z punktu widzenia psychologii rozwojowej, przejścia statusowe, punkty interpretacyjne czyli ważne punkty zwrotne, rozumiane jako rekonstrukcje/ reinterpretację przeszłości, teraźniejszości i przyszłości.

Podsumowując, to nie zdarzenia kryzysowe same w sobie powodują zmianę, raczej wyzwalają one proces zmiany za którym kryje się wiele czynników podmiotowych. Te czynniki i ich doświadczeniowy charakter, mają szczególną wartość. Na ich wydobyciu i interpretacji opiera się proces analityczny. Stosowane procedury badawcze, zarówno te ugruntowane w istniejących praktykach jak i stosowane ad hoc przez badacza mogą być elastyczne i uwzględniać wszelkie nietypowe zjawiska i zdarzenia, które mają szansę pojawić się w polu badawczym.

Słowa kluczowe: biografia, badania biograficzne, punkty zwrotne, zdarzenia kryzysowe, badanie biegu życia, doświadczenie biograficzne, przejścia statusowe, punkty interpretacyjne.

Bibliografia

- Badania biografii – źródła, metody, konteksty*, red. R. Skrzyniarz, E. Krzewska, W. Zgłobicka-Gierut, Lublin 2014.
- Belzyt J., *Niepełnosprawność, edukacja, dorosłość. Studium przypadku osoby ociemniałej*, Kraków 2012.
- Benedict R., *Wzory kultury*, tł. J. Prokopiuk, Warszawa 1966.
- Berger P. L., Luckmann T., *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, tł., wstęp J. Niznik, Warszawa, 2010.
- Biography and Turning Points in Europe and America*, red. K. B. Hackstaff, F. Kupferberg, C. Négroni, Bristol 2012, DOI: 10.46692/9781447307402.
- Bocan H., *Zdarzenia krytyczne w biografii jednostek*, <https://www.edukacja.edux.pl/p-28856-zdarzenia-krytyczne-w-biografii-jednostki.php>, dostęp: 15.06.2023.
- Boldt T. D., *Migration Biography and Ethnic Identity: On the Discontinuity of Biographical Experience and How Turning Points Affect the Ethnicisation of Identity*, w: *Biography and Turning Points in Europe and America*, red. K. B. Hackstaff, F. Kupferberg, C. Négroni, Bristol 2012, s. 93–124, DOI: 10.2307/j.ctt9qgpjg.8.
- Cierpiałowska T., *Poza granice niepełnosprawności. Transgresja: uwarunkowania – mechanizmy – efekty w (re)konstrukcjach autobiograficznych osób bez barier*, Kraków 2019.
- Elder G. H., *Children of the Great Depression*, Chicago 1974.
- Jagodzińska M., *Uzależniony. Droga do trzeźwości*, Konin 2020.
- Gherghel A., Saint-Jacques M. C., *Conjugal Separation and Immigration in the Life Course of Immigrant Single Mothers in Québec*, w: *Biography and Turning Points in Europe and America*, red. K. B. Hackstaff, F. Kupferberg, C. Négroni, Bristol 2012, s. 65–92, DOI: 10.2307/j.ctt9qgpjg.7.
- Hajduk E., *Kulturowe wyznaczniki biegu życia*, Warszawa 2001.
- Krüger H. H., Marotzki W., *Handbuch erziehungswissenschaftliche Biografieforschung*, 2. überarb. Auflage, Wiesbaden 2006.
- Kupferberg F., *Unpacking Biographical Narratives: Investigating Stories of Artistic Careers in Northern Jutland, Denmark*, w: *Biography and Turning Points in Europe and America*, red. K. B. Hackstaff, F. Kupferberg, C. Négroni, Bristol 2012, s. 9–40, DOI: 10.2307/j.ctt9qgpjg.5.
- Lalak D., *Życie jako biografia. Refleksja biograficzna w perspektywie pedagogicznej*, Warszawa 2010.
- Lehr U., Thomae H., *Konflikt, seelische Belastung und Lebensalter*, Westdeutsche Verlag, Opladen 1965.
- Lehr U., *Die Frau im Beruf – eine Entwicklungspsychologische Analyse der weiblichen Berufsrolle*, Frankfurt 1969.

- Lehr U., Der Beitrag der biographischen Forschung zur Entwicklungspsychologie, w: *Biographische Methoden in den Humanwissenschaften*, red. G. Jüttemann, H. Thoemae, Weinheim u. Basel 1990.
- Motrenko J. B., *Przełom antypozytywistyczny w polskiej socjologii. Analiza teoretyczna kręgu myślowego Stefana Nowaka*, Warszawa 2021.
- Négroni C., *Turning Points in the Life Course: A Narrative Concept in Professional Bifurcations*, w: *Biography and Turning Points in Europe and America*, red. K. B. Hackstaff, F. Kupferberg, C. Négroni, Bristol 2012, s. 41–64, DOI: 10.2307/j.ctt9qgpjg.6.
- Priestes L., *Jedenaste nie dotykaj. Moja historia przemocy*, Poznań 2020.
- Rosenthal G., *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte*, Frankfurt–New York 1995.
- Scheff N., *Na głodzie. Moja historia walki z nałogiem*, tł. D. Pomadowska, Warszawa 2019.
- Schütze F., *Das Paradoxe in Felix' Leben als Ausdruck eines „wilden“ Wandlungsprozesses*, w: *Lebensgeschichte als Text: Zur biographischen Artikulation problematischer Bildungsprozesse*, red. R. Kokemohr, H. Chr. Koller, Weinheim 1994, s. 13–60.
- Schütze F., *Biographieforschung und narratives Interview*, „Neue Praxis“, 13 (1983) nr 3, s. 283–293.
- Thomas W. I., Znaniecki F., *Chłop polski w Europie i Ameryce. Organizacja grupy pierwotnej*, Warszawa 1976.
- Ward N., *Complicating Actions and Complicated Lives: Raising Questions About Narrative Theory Through an Exploration of Lesbian Lives*, w: *Biography and Turning Points in Europe and America*, red. K. B. Hackstaff, F. Kupferberg, C. Négroni, Bristol 2012, s. 187–206, DOI: 10.2307/j.ctt9qgpjg.12.
- Urbaniak-Zajac D., *Subiektywność – obiektywność poznania. Refleksje metodologiczne w kontekście badania doświadczeń zawodowych absolwentów pedagogiki*, „Rocznik Lubuski”, 41 (2015) nr 1, s. 19–32.